

УДК 331(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2022.01.081

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ОЦІНКА ЇЇ СТРУКТУРИ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук,
професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

Трансформація національної економіки неможлива без стратегії державного регулювання соціальних процесів, яка забезпечить реалізацію моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, заснованої на вільній конкуренції і соціальній справедливості та дотриманні соціальних гарантій, здатних забезпечити гідний рівень життя населення країни. Соціальна безпека визначається станом захищеності соціальних інтересів і потреб особи, суспільства завдяки дотриманню соціальних стандартів, що пов'язані з подоланням бідності й формуванням середнього класу; стандартів зростання людського потенціалу, зокрема зростання тривалості життя й рівня освіти; стандартів рівня життя й підвищення купівельної спроможності населення тощо. Встановлено, що оцінка стандартів соціальної структури, пов'язаних з подоланням бідності й формуванням середнього класу, свідчить, що близько 90 % українців можуть зіткнутися з бідністю та крайньою економічною вразливістю, якщо війна затягнеться на рік. Визначено, що критеріями ідентифікації середнього класу в Україні є такі характеристики: якісна освіта і творчий характер суспільно корисної праці; робота за спеціальністю; розвиток професійних компетентностей і творчих здібностей, конкурентоспроможність на ринку праці, здоровий спосіб життя тощо. Проведена оцінка стандартів зростання людського потенціалу свідчить, що за розрахунками індексу людського капіталу Україна посідає 53 місце в рейтингу. Встановлено, що Україна має величезний освітній потенціал, але дуже невисокий ступінь його реалізації, близько половини випускників вищих не працюють за обраною спеціальністю. Інша складова індексу людського розвитку – тривалість життя і стан охорони здоров'я. Тривалість життя в Україні останніми роками не змінилась і становить 67 років у чоловіків, 77 років – у жінок. Доведено, що стан здоров'я населення впливає на стан національної економіки: з одного боку, хворобливість людини призводить до зростання витрат на лікування (20 % витрат), з іншого – позбавляє економіку працездатних людей (80 % витрат). Встановлено, що оцінка стандартів рівня життя й підвищення купівельної спроможності населення зменшилась на 30 %, незважаючи на те, що середньомісячна зарплата в Україні зростає з 118 доларів у 1990-х роках до 500 доларів у 2021 році, тому критерієм купівельної спроможності є не сума грошей, яку отримує працівник, а те, скільки матеріальних благ він може купити на свою зарплату.

Ключові слова: соціальна безпека, людський капітал, бідність, середній клас, купівельна спроможність.

SOCIAL SECURITY AND ASSESSMENT OF ITS STRUCTURE

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,
Academy of the Penitentiary Service
(34 Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

Relevance of the topic. Transformation of the national economy is impossible without a strategy of the state regulation of social processes, which will implement a model of socially oriented market economy based on free competition and social justice and social guarantees that can ensure a decent standard of living.

Social security is determined by the state of social interests protection and needs of an individual, society, by complying with social standards related to overcoming poverty and the formation of the middle class; standards of human development, in particular life expectancy and education; living standards and increasing the purchasing power of the population, etc.

Purpose setting is in studying the structural indicators of social security and assessing the systemic threats to national security.

Presentation of the main material. The assessment of social structure standards related to overcoming poverty and the formation of the middle class shows that about 90% of Ukrainians may face poverty and extreme economic vulnerability if the war drags on for a year. This can lead to the situation when nearly 90% of people will be either at risk of poverty or at high risk of it. The poverty line is defined by people living with \$ 5.5 a day. The criteria of identification of the middle class in Ukraine include such characteristics as: a quality education and creative nature of socially useful work; work in the specialty, development of professional competencies and creative abilities, competitiveness in the labor market, healthy living and others.

According to the Human Development Index, the assessment of Ukrainian people potential growing is on the 53rd place in ranking. It is found out that in spite of great educational potential Ukraine doesn't achieve it completely, as nearly half of the graduates don't work in their specialty. The reason is in different understanding of the educational aim by stakeholders (the state, parents, youth and employers).

It is defined that the assessment of living standards and increasing purchasing power of the population decreased by 30%, despite the fact that the average monthly salary in Ukraine increased from 118 in the 90s to \$ 500 in 2021. Therefore, the criterion of purchasing power is not the amount of money, which the employee receives, but the material benefits he can buy for his salary.

Conclusions. Social security is determined by the degree of protection of the social interests and social needs of the individual, society, state from the impact of internal and external threats.

Keywords: social security, human capital, poverty, middle class, purchasing power.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні трансформації ринкової економіки, які визрівали в господарських системах ро-

звинених країн, пов'язані зі становленням «нової» (інформаційно-мережевої) економіки, що наприкінці ХХ ст. сформували передумови для трансформування патерналістської моделі соціальної ринкової держави й зумовили суспільний запит на системні структурні реформи [5]. Ефективна трансформація національної економіки неможлива без стратегії державного регулювання соціальних процесів, яка, з одного боку, забезпечує реалізацію соціально орієнтованої ринкової економіки, заснованої на вільній конкуренції і соціальній справедливості, а з іншого – потребує від держави забезпечення відповідного рівня суспільного розвитку й дотримання соціальних гарантій, здатних забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [2]. Глобальні тенденції трансформації світових економічних систем не завжди сприяють ефективній модифікації, оскільки ринкові перетворення в національній економіці, пов'язані зі зміною традиційної соціальної системи, не зумовили становлення інституту соціальної відповідальності бізнесу та зміцнення позицій середнього класу, тому дослідження соціальної безпеки країни є актуальною на сьогодні проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних і практичних проблем забезпечення соціальної безпеки, визначення та оцінка її структурних елементів розкриті в працях відомих учених В. Гейця, А. Гриценка, Б. Данилишина, Н. Дєєвої, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Новікової, Г. Ситника, Л. Черенко, В. Удовиченка та інших. Напрями соціального розвитку й аналіз проблем викладено в доповідях Світового банку, Програмах розвитку ООН та в доповідях Міжнародної організації праці; у наукових працях Нобелівських лауреатів з економіки А. Дітона і А. Сен досліджені питання подолання бідності та формування стандартів гідного життя.

Постановка завдання полягає в дослідженні соціальної безпеки й оцінки її структурних показників: бідності й формування середнього класу, зростання людського капіталу, підвищення рівня життя та купівельної спроможності населення тощо.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про державні соціальні стандарти і соціальні гарантії» основні державні соціальні гарантії встановлюються з метою забезпечення кон-

ститутційного права громадян на достатній життєвий рівень [1]. Однією з основних державних соціальних гарантій є мінімальний розмір заробітної плати. На думку Н. Деєвої, соціально-економічний механізм, який використовується сьогодні державою для забезпечення соціальної динаміки у зростанні рівня добробуту населення, не враховує соціальних стандартів і оплати праці, що зумовлює збільшення кількості осіб, які потребують державної допомоги, підсилюючи соціальну напругу і соціальну дезінтеграцію [5]. На думку Б. Данилишина та В. Куценко, соціальна безпека пов'язана з дотриманням соціальних стандартів, серед яких найважливішими є стандарти соціальної структури, що стосуються подолання бідності й формування середнього класу; стандарти зростання людського потенціалу, зокрема зростання тривалості життя та рівня освіти; стандарти рівня життя, підвищення купівельної спроможності населення; стандарти якості трудового життя; стандарти захищеності сім'ї, материнства, дитинства; стандарти послуг охорони здоров'я; освітні стандарти, що передбачають забезпечення реальної доступності освіти; стандарти послуг закладів культури; екологічні стандарти тощо [4].

Загострення в соціальній сфері відображаються через призму економічних проблем, викликаних російською агресією, тому загрозливий характер деформацій у соціальній сфері потребує постійної оцінки соціальних стандартів та індикаторів у цій сфері.

Оцінка стандартів соціальної структури, пов'язаних з подоланням бідності й формуванням середнього класу, на думку експертів, показує, що до 90 % українців можуть зіткнутися з бідністю та крайньою економічною вразливістю, якщо війна затягнеться на рік. Це може призвести до того, що до 90 % людей або опиняться за межею бідності, або зазнають високого ступеня її ризику. Межу бідності вчені визначають купівельною спроможністю, яка становить від 5,5 до 13 доларів на особу на добу. На думку аналітиків, до того часу, як Росія розпочала війну, приблизно 2 % українців мали значно меншу купівельну спроможність. Крім того, в цей складний для держави час, на думку Е. Лібанової, народження другої дитини в сім'ї становить серйозний ризик злиднів. І сьогодні в країні до найбідніших також належать сім'ї з двома-трьома дітьми [6].

У глобальних суспільних трансформаціях, які відбуваються в державі, на думку В. Гейця та А. Гриценка, є ймовірність зародження оновленого середнього класу, який характеризується стійким соціально-економічним становищем у суспільстві і має можливості розширювати свої межі та монопольно володіти традиційними факторами виробництва. Критеріями його ідентифікації в Україні, на думку вчених, є: наявність якісної освіти й переважно творчий характер суспільно корисної праці; працевлаштування за обраною спеціальністю, що дає змогу набувати професійних компетентностей та реалізовувати творчі здібності, примножуючи людський капітал як фактор конкурентоспроможності; висока тривалість фізичного і творчого життя; низькі бар'єри доступу до джерел якісних соціальних благ (систем охорони здоров'я, освіти, культури, правового і соціального захисту, соціального забезпечення тощо) і активна участь у їх створенні; прозорий з точки зору життєвих потреб дохід [2].

Оцінка стандартів зростання людського потенціалу, зокрема зростання тривалості життя й рівня освіти, дозволяє дійти висновку, що Україна залишається серед країн з достатньо високим рівнем людського капіталу. Про це свідчить індекс людського розвитку як інтегральний показник, що розраховується щороку для міждержавного порівняння й вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і тривалості життя як основних характеристик розвитку людського капіталу. За Індексом людського капіталу Україна втратила 10 позицій (з 2010 до 2020 року), посівши 53 місце в рейтингу [7].

Україна має величезний освітній рівень, але дуже невисокий ступінь його реалізації. За даними Інституту соціології НАН України, кількість осіб із базовою (бакалавр) та повною вищою освітою у державі становить 37 %. Десять років тому таких респондентів було втричі менше – 13,8 %, а 1994 року – 9 % (з урахуванням осіб, що мають неповну вищу освіту).

Дані опитування Центру «Active Group» свідчать: чим вищий рівень освіти, тим більша частина респондентів заявляє про бажання працювати за спеціальністю. Проте навіть серед тих, хто має науковий ступінь, за спеціальністю працює лише половина. У середньому в Україні за отриманою спеціальністю працюють лише 45–50 % українців [8].

Джерело: опитування Центру «Active Group»

Рис. 1. Робота за спеціальністю залежно від рівня освіти

Учені визначають парадокс цієї проблеми в різному розумінні мети отримання освіти стейкхолдерами: державою (відсутній зв'язок між необхідною кількістю підготовки кадрів і попитом на них на ринку праці), батьками (бачення професійних перспектив дітей), молоддю (швидше адаптуються до ринкових змін) та роботодавцями (прогнозують перспективи розвитку національної економіки). У 2021 році жодна з десятка найзатребуваніших спеціальностей не належала до сфери матеріального виробництва, в якій створюється додана вартість, а стосувалася сфери нематеріального виробництва й обслуговування. Як наслідок – країна втрачає кваліфікованих спеціалістів, спроможних створювати додану вартість у промисловому виробництві. На початку 1990-х років питома вага зайнятих у промисловості працівників в Україні становила 30,6 % (у Польщі – 31,5 %), а за роки незалежності скоротилася майже вдвічі. Це наслідки складних процесів, які країна переживала у 1990-х, 2000-х роках, і переживає нині, але незабаром постане питання відновлення чи створення нових підприємств, і проблема нестачі кваліфікованих кадрів для сфери матеріального виробництва буде дуже актуальною.

Інша складова цього показника – тривалість життя і стан охорони здоров'я. Тривалість життя в Україні останніми роками не змінюється і становить 67 років у чоловіків, 77 років – у жінок. На думку Е. Лібанової, різниці за 30 років немає, оскільки тривалість життя – дуже інерційний показник, і вже від середини минулого століття Україна була серед світових лідерів за ним.

Однак статистичні дані свідчать, що за останні 20 років люди найчастіше помирають через серцево-судинні захворювання, діабет і рак. Всесвітня організація охорони здоров'я зазначає, що стан здоров'я населення впливає на стан економіки через два фактори. Хворобливість людини призводить до зростання витрат на лікування (20% втрат) і позбавляє економіку працездатних людей (80% втрат) – саме стан ринку праці є визначальним. Проведені в Україні дослідження показують, що орієнтовні втрати економіки через передчасну смертність оцінюються в 6 % ВВП (близько 10 мільярдів доларів на рік), третина з них спричинена серцево-судинними захворюваннями [8].

Низька фізична активність і неправильне харчування майже однаковою мірою призводять до скорочення тривалості життя. Значним фактором передчасної смертності нині є воєнні дії, необережність (ДТП, отруєння, падіння, утоплення). Узагальнені результати проведених соціологічних опитувань показують, що лише 15 % українців регулярно займаються спортом (хоча б 3–4 рази на тиждень), а 53 % громадян не планують займатися спортом узагалі.

Оцінка стандартів рівня життя, підвищення купівельної спроможності населення. На думку Б. Данилишина, реальна купівельна спроможність населення України зросла лише на 20 відсотків (за показником приватних споживчих витрат на одного жителя), що критично мало порівняно з іншими країнами Європи. Наприклад, за останні 30 років середньостатистичний житель Польщі збільшив свої реальні споживчі витрати втричі, тоді як пересічний українець витрачає на рік удвічі менше, ніж поляк. На думку вченого, період зростання статків українського населення припав на 2000–2008 роки, коли споживчі витрати на одного жителя зростали в середньому на 10 відсотків щороку. У період з 2002 по 2012 роки українці могли заощаджувати близько 13 % своїх наявних доходів, а вже починаючи з 2015 року, норма заощаджень населення не перевищує 5 % (у 2019–2021 роках становить лише 2 %). Під час оцінки купівельної спроможності доцільно аналізувати не тільки обсяг витрат, а й їхню структуру. Структура витрат українців останніми роками майже на 50 відсотків складається з продуктів харчування і напоїв, тоді як аналогічні товари у витратах поляків становлять 22 %, а у

витратах середньостатистичного жителя ЄС – лише 17 %. Пере-січний українець після сплати обов'язкових платежів може щороку витратити в середньому 1830 євро. Ця сума майже в 37 разів менша, ніж у середньому витрачає житель Ліхтенштейну, країни-лідера рейтингу. Там на їжу, проживання, оплату послуг та енергопостачання, пенсійні заощадження тощо житель може витратити 67550 євро на рік.

На думку вчених, частка витрат на продукти харчування поступово скорочується, бо українці все більше коштів витрачають на комунальні платежі (сьогодні – майже 15 % від усіх витрат). Витрати на медицину зростають через подорожчання ліків і те, що багато українців починають надавати перевагу якісній приватній медицині, а не безкоштовній державній. Причина зростання витрат на транспорт і зв'язок полягає в подорожчанні палива, збільшенні кількості користувачів мобільного зв'язку та інтернету [8].

Б. Данилишин зазначає, що з макроекономічної точки зору така структура витрат не є ефективною, тому особливості купівельної спроможності українців необхідно враховувати уряду протягом реалізації монетарної політики. Вимушене безробіття та війна є результатом критично низької норми заощаджень та купівельної спроможності населення. До того ж війна змінила споживчі звички українців через обмеження фінансових можливостей або вимушений переїзд [4]. Дослідницька компанія Gradus Research визначила 7 категорій, в межах яких зазвичай здійснюють покупки під час війни, серед них: продукти харчування – 58 %, ліки – 33 %, одяг і взуття – 31 %, засоби гігієни та догляду – 29 %, побутова хімія – 17 %, товари для домашніх тварин – 17 %, товари для дітей – 14 %.

Оскільки купівельна спроможність є важливим показником, що визначає розмір споживчого ринку, відсутність дієвих економічних реформ останніми роками призвела до того, що купівельна спроможність в Україні залишається невисокою. Попри те, що за період з 1990 по 2021 роки середньомісячна зарплата в Україні зросла зі 118 до 500 доларів, купівельна спроможність зменшилась на 30 %, тому критерієм купівельної спроможності є не сума грошей, яку отримує працівник, а те, скільки матеріальних благ він може купити на свою зарплату.

Висновки. Соціальна безпека визначається станом захищеності соціальних інтересів і соціальних потреб особи, суспільства, держави від впливу на них внутрішніх і зовнішніх загроз. Оцінка основних структурних елементів соціальної безпеки дозволяє дійти певних висновків. По-перше, межа бідності визначена вченими купівельною спроможністю і становить від 5 доларів на особу на день. По-друге, Україна має величезний освітній рівень, але дуже невисокий ступінь його реалізації. Учені визначають парадокс цієї проблеми в різному розумінні мети отримання освіти стейкхолдерами (державою, батьками, молодими людьми та роботодавцями). По-третє, 2021 року жодна з десяти найзатребуваніших спеціальностей не була спрямована на створення доданої вартості, а належить до сфери нематеріального виробництва і в певному сенсі його «обслуговує». Як наслідок – країна втрачає фахівців, спроможних створювати додану вартість у промисловому секторі. По-четверте, під час оцінки купівельної спроможності аналізують не тільки обсяг витрат, а й їхню структуру, і незважаючи на те, що за період з 1990 по 2021 роки середньомісячна зарплата в Україні зросла зі 118 до 500 доларів, купівельна спроможність зменшилась на 30%.

Упроваджуючи економічні реформи, Україна забезпечить економічне зростання, соціальний розвиток та соціальну відповідальність бізнесу, що покращить очікування людей, пов'язані з їхнім життям в Україні, забезпечить захищеність соціальних інтересів і потреб суспільства завдяки дотриманню соціальних стандартів [3].

Список використаних джерел

1. Закон України від 05.10.2000 № 2017-III «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» URL: www.https://ips.ligazakon.net/document/T002017?an=166 (дата звернення: 06.03.2022).
2. Геєць В. М., Гриценко А. А. Соціально-класова динаміка: актуальний дискурс. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 88 – 93.
3. Гончаренко О. Г. Соціальна безпека – запорука сталого розвитку національної економіки. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2021. № 2 (7). С.35–46.
4. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. *Вісник НАН України*. 2010. № 1. С. 20–28.
5. Деева Н. М. Соціальне призначення держави та оцінювання його рівня суспільної реалізації. *Публічне управління та адмініструван-*

ня. 2016. № 2 (16). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02\(16\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02(16)/11.pdf) (дата звернення: 06.03.2022)

6. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2020. 456 с.

7. Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України : монографічний збірник / за ред. акад. Гейця В. М., чл.-кор. Гриценка А. А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2019. 388 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/11.pdf> (дата звернення: 06.03.2022)

8. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/440Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 06.03.2022)

References

1. Ukraine (2000), *On State Social Standards And State Social Guarantees*: Law of Ukraine of November 5, 2000, available at: <https://ips.ligazakon.net/document/T002017?an=166> (accessed March 6, 2022).

2. Heyets, V. M., and Hrytsenko, A. A. (2018), Social and class dynamics: current discourse, *Economy of Ukraine*, No. 8, pp. 88–93.

3. Honcharenko, O. H. (2021), Social Security is Guarantee of Sustainable Development of National Economy. *Scientific Herald of Sivershchyna*. Series: Education. Social and Behavioural Sciences, No. 2 (7), pp. 44–55.

4. Danylyshyn, B., and Kutsenko, V. (2010), Social Security is the Basis of Sustainable Development, *Visn. NAS of Ukraine*, No. 1, pp. 20–28.

5. Deeva, N. M. (2016), Social Purpose of the State and Evaluation of its Level of Social Realization. *Public administration: theory and practice*. No. 2 (16), available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02\(16\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02(16)/11.pdf) (accessed March 6, 2022).

6. Libanova, E. M. (2020), Poverty of Ukrainian Population: Methodology, Methods and Practice of Analysis. Uman, Publisher Sochinskyi M. M., 456 p.

7. Socio-class Transformations and the Formation of a New Quality of Education as Components of the Reconstructive Development of the Economy of Ukraine / ed. Heyets, V. M., Gritsenko A. A. (2019); NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics and forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, 388 p., available at: <http://ief.org.ua/docs/scc/11.pdf>: (accessed March 6, 2022).

8. Ukrainian Society: Migration Level: National Report (2018) / Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 396 p., available at: https://www.idss.org.ua/arhiv/440Ukraine_migration.pdf (accessed March 6, 2022).